

1. Olvasható-e a *Vanitatum vanitas* metatextként?

Az itt következő dolgozat egy nagyobb és kiterjedtebb vizsgálódás része, amely a *Vanitatum vanitas* szövegrétegzettségének vizsgálatát tárgyalja.² A vizsgálódás abból az előfeltevésből indul ki, hogy az irodalmi szövegek megalkotottságát a produkcióesztétikai illetve a műközpontú szemléletű irodalomtörténet-írás egy retrospektív irodalmi folyamat részeként tekinti érvényes jelentésteremtő aktusnak; ellenkező esetben, vagyis mindazok a szövegek, amelyek nem egy ilyen lánc részei, e szemlélet figyelmének perifériájára szorulnak. A szövegek közötti interferenciákat így módon csak akkor éri kitérített figyelem, ha azok egy szigorú logikai út részeként jelennek meg, amelyben a kapcsolódásoknak genetikusaknak és filológiai kifogástalanul bizonyíthatóknak kell lenniük. Ezen kívül csak az eszmetörténeti érdeklődés szempontjából válhatnak érdekessé, illusztratív anyagként, amelyek alkalmasak arra, hogy a hely és az idő szellemének megnyilatkozásaként idézhető és szabadon lehívható anyagot képezzenek az irodalmi folyamatok fő vonalainak érzékeltetése kapcsán.

Kisfaludy Sándor *A boldog szerelem* című munkája is így kophatott ki lassan az irodalomtörténet figyelmének homlokteréből, mivel nem a fővonalként megragadható irodalomtörténeti folyamat részeként volt értelmezhető. A mű szemiozi-sába kódolt történeti érték így veszíthette el történeti relevanciáját, és az irodalom folyamatként való értékelése szempontjából egyre kevésbé foglalt el a mű stratégiai pozíciót. Ezeket az értékítéleteket is implikáló mozgásokat nem szándékom felülbírálni, sem jogosságukat vitatni, különösen nem kétségbe vonni őket, csupán azok az áthallások kötik le a figyelmem, amelyek Kölcsey versének, a *Vanitatum vanitas* egy lehetséges olvasatának megalkotását teszik lehetővé. Ez az olvasat leginkább az intertextualitás felől közelítve írható le, mivel nem feltételezi a közvetlen hatást, nem tartja fontosnak a szövegszerűség, pontosabban a konkrét szövegszerű megfeleltetés szükségességét, mint a hatáskutatás esetében. Feltételezi az irodalmi szövegszerűség és jelképezés elmosódottságát, a korban jelenlévő kísérőszövegek áthallásszerű jelenlétét, a különféle jelentésképző rendszerek működésének átfedésszerű érvényesülését az egyes produkciókban is. Hangsúlyosan fontosnak tartja az intertextualitás horizontális és vertikális dimenziójának érzékeltetését, és általában a szövegtípusok közötti közlekedés kulturálisan elfogadott és bevett módoza-

¹ Dolgozatom első változatát 1995. május 5-én Szegeden, a VETÉSFORGÓ című rendezvény keretében lehetőségem volt bemutatni. A jelenlévők figyelmes és elmélyült olvasatának köszönhetően több olyan szemponttal és észrevétellel segítettek munkámat, melyekért hálával tartozom. E helyen szeretnék – eltekintve a nevek egyenkénti felsorolásától – mindannyójuknak köszönetet mondani.

² BORBÉLY Szilárd, *A Vanitatum vanitas szövegvilágáról*. Fehérgyarmat, Kölcsey Társaság, 1995. (A Kölcsey Társaság füzetei, 7.)

taik.³ Megkísérli körülírni azt a jelentésképző rendszert, a jelentésképzésnek azt a hálóját, amellyel – nyelvi és kulturális adottságként – számot kellett vetnie Kölcssey versének is. Elsődlegesen a vers számára adott szövegvilághoz fűződő kapcsolatában igyekszik jelentést tulajdonítani a versszöveg mozzanatainak, vagy azokra alapozva kísérel meg az értelmezés számára különféle lehetőségeket felajánlani.

Mindezek után nem meglepő, ha a továbbiakban – szövegszerűen – nem lesz szó Kölcssey verséről, ám mégis ez a versszöveg képezi ennek a dolgozatnak az előfeltételezettségét, és lényegében minden észrevétel erre a szövegre utal vissza. Ez módszerintézetnyilván nyilván kifogásolható megoldás, ahogy talán az is, hogy mindjárt itt, a dolgozat elején el kellene döntenie a feltételezett intertextualitás fokát, erősségét, jellemzőit – ám ezekre a kérdésekre nem kísérelné meg választ adni, végleges és egyértelmű döntést egyébként sem tudnék ezzel kapcsolatban kialakítani. Noha a *Vanitatum vanitas* mindjárt felütésében maga kínálja fel az intertextuális olvasat működését azáltal, hogy jelöltté teszi más szövegekhez való kapcsolódását; azonban ez a kapcsolat kinyilváníthatósága ellenére is a teljes általánosságban marad, olyannyira, hogy inkább csak a bizonytalanságot növeli az intencionáltság jellegét illetően. Viszont ez a bizonytalanság megkerülhetetlenné teszi az intertextualitás feltételezését és keresését. Másrészt, ami ismét csak az intertextualitás kísértő jelentéltére utal, az abban is megnyilvánul, hogy kérdések merülnek fel kezdettől fogva Kölcssey versének hangnemével, műfaji hovatartozásával kapcsolatban is. Harmadrészt pedig olyan szövegről van szó, amely elbizonytalanítja a beszélői pozíciót és rákérdez a jelentésszervező szubjektum hollétére és azonosíthatóságára vonatkozóan.

A jelen dolgozat keretében csupán arra teszek kísérletet, hogy felvázoljam az intertextualitás lehetséges olvasatát a *Vanitatum vanitas* és *A boldog szerelem* között. Nem a lehetséges hatást szándékozom kutatni, vagy azt keresni, illetve akként bemutatni a két mű közötti szövegtársulást, hanem elsősorban az foglalkoztat, miként kontextualizálja Kölcssey Kisfaludy Sándor művének örökségét. Az érdekel, sikerül-e választ találni az előzőkben körülírt kérdésekre, és az ezekre történő válaszkeresés során ad-e fogódzókat, szolgál-e tanulságokkal a két mű intertextuális olvasata.

2. Mit kell ehhez tudni *A boldog szerelem*ről?

Kisfaludy Sándor munkája az 1801-es, úgy tűnik, jelentős irodalmi sikert elért első része után, a plagizáció veszélye,⁴ illetve a mű nyitott szerkezete

³ Az intertextualitásra vonatkozó megjegyzéseim és az alkalmazott szakkifejezések használatában döntően a következő tanulmányokra hagyatkoztam: Manfred PFISTER, *Konzepte der Intertextualität*. In *Intertextualität*. Ulrich BROICH–Manfred PFISTER. Tübingen, 1985. 1–30.; Jay CLAYTON–Eric ROTHSTEIN, *Figures in the Corpus: Theories of Influence and Intertextuality*. In *Influence and Intertextuality in Literary History*. Ed. Jay CLAYTON–Eric ROTHSTEIN. Madison, 1991. 3–36.; Ryszard NYCZ, *Az intertextualitás és területei. Szövegek, műfajok, világok*. In *Helikon*, 1993/4. 533–550.

⁴ WALDAPFEL József, *A Boldog Szerelem és az első regék történetéhez*. ItK 1928. 266–271. – Magyar Kurir, 1804. III. fertály, 912: „A’ Szerelem Gyötrelmei! Egy a’ szívet sebhető és érzékenyítő könyv 100 Dalokban és énekekben. Ez a’ munka oly érdemet nyert a’ közönség előtt, hogy az allig jelenvén meg a’ fényes piatz vásárában, azonnal mint egy vetélkedéssel ragadoztattak el az ötlet kedvelőiktől. Mivel pedig ennek a’ mindenek előtt betses könyvnek a folytatása vagyis a’ második része kevés idő múlva a’ sajtó alól világ eleibe fog jóni ezen czim alatt: *A’ Tiszta Szerelem Öröm Órái*, kívánta a’ kiadó az Erdemes Közönséggel ezt is közleni.” Idézi Waldapfel, i. m. 268. Valamint vö. GÁLOS Rezső, *A szerelem gyötrelmei*. ItK 1938. 372. 1803-ban Pesten jelent meg *A’ szerelem aggodása/A’ szerelem gyötrelmei* címmel DÉSI NAGY Sándor utánzata Kisfaludy könyvéről.

miatt⁵ igényelte a folytatást. Erre, a munka lassú haladása miatt csak 1807-ben került sor, ekkor jelent meg a folytatással, *A boldog szerelmmel* együtt a teljes mű: *Himfy' szerelmei* cím alatt. De ekkor már, szemben az első kiadás névtelenségével, a szerző nevével. Ezt a kiadást majd az 1833-as, még a szerző életében megjelent, tehát végleges, autorizált változat követte. Ez a kiadás azonban több ponton, és nem elhanyagolható mértékben eltér a Kölcsey-versszöveg szempontjából releváns 1807-es kiadástól, ezért a szövegek kapcsolata szempontjából természetesen az 1807-es kiadás a mérvadó.⁶ A dolgozatban idézett részletek ennek a kiadásnak a szövegét követik. Egyetlen jellegzetes és szembetűnő változtatásra utalnék csak, amely koncepcionálisan is értelmezhető: Kisfaludy a korábbi szövegben szereplő *Virtus* szó valamennyi előfordulását (néhány esetben a *Barátság*ot is) tendenciózan kicserélte a sorszótagszám szempontjából teljes mértékben ekvivalens *erkölc*sre.

Mindenekelőtt megemlítendő a versforma érintkezése Kölcsey versével: a VI. ének, továbbá az itt most külön nem vizsgálandó IV. és V. énekek esetében a strófászerkezet és a rímképlet teljesen megegyezik a *Vanitatum vanitas*éval – csupán a trochaikus lejtés szempontjából mutat eltérést.⁷ Ugyanis Kisfaludy Sándor elvből tartózkodik az időmérték használatától. Valamint még *A boldog szerelmem* hét éneke közül háromban (I., IV., IV.) ehhez közeli strófászerkezetet alkalmaz Kisfaludy, azzal a különbséggel, hogy a strófákon belül az 5. sortól kezdve nem a párrímes zárlatot használja, hanem a strófa első feléhez hasonló keresztrímes megoldást. Ennek következményeként – a rímszerkezethez igazodva – módosul a sorok szótagszáma. Csak a záró ének, a VII. íródott négy soros strófákban. (Itt zárójelben azt is meg kell említeni, hogy *A kesergő szerelmem* húsz énekében csak a nyolcsoros strófászerkezetek szerepelnek; döntő mértékben a keresztrímes megoldást alkalmazza a szerző, de előfordul a párrímes zárlat is: a XI., XII., XVII. és a XVIII. énekben.)

Tanulságos *A boldog szerelmem* fogadtatástörténete abból a szempontból is, miként módosul valamely szövegnek az értelmezők által hangsúlyozott és felerősített olvasata. Így például Kazinczy kritikája az árkádikus, bukolizáló, a rusztikus jegyeket erősítette fel. A kimért bölcsességgel klasszicizáló részeket választotta ki és hosszan idézte például az első éneket, amely ennek az olvasatnak messzemenően eleget is tesz. Kölcsey átveszi ezeket a kritikai normákat, akárcsak a Kazinczy által a szerző karakterizálását elvégző megjegyzéseket, és kritikáiban érvként használja őket. Kifogásait – argumentációja természetéből adódóan – csak jelzéseként villanthatja fel. Az első, aki elmozdítja ezt az értelmezési hagyományt, az már az újabb esztétikai normarendszer alapján ítélkező Toldy lesz.⁸

Toldy figyel fel a munka második részének belső ellentmondásaira, a túlságosan is erősen hangsúlyozott didaxis jelenlétére, valamint arra, hogy itt Kisfaludy koncepciója működtetése érdekében sok ismétlésre kényszerül, és minden érdeme ellenére a szerelmi boldogságról szóló mű inkább lesz oktatás és bölcselkedés,

⁵ HORVÁTH János, *Kisfaludy Sándor*, Bp., 1936., 38–56.; FENYŐ István, *Kisfaludy Sándor*. Bp., 1961. 96–219.

⁶ Kisfaludy Sándor minden munkái, negyedik kiadás, kiadja ANGYAL Dávid, első kötet, Bp., 1892. *A boldog szerelmem*ből vett idézeteket a dalok esetében Angyal Dávid jegyzetei alapján rekonstruáltam az első kiadás szövegállapotának megfelelően. Az énekek esetében az eredeti, 1807-es kiadást használtam.

⁷ SZURÓMI Lajos, *Kölcsey verselése*. *Studia Litteraria*, 1991. 30–47.

⁸ TOLDY Ferenc, *Handbuch der ungarischen Poesie*. Hrg. Franz TOLDY. Pesth und Wien, 1828, 1. Bd., LVII–LX; Uő., *A magyar költészet története*. (1854) 1867.² 429–440.

mintsem vallomás, illetve régi közhelyek ismétléseként válik egyre unalmasabbá. Előrebocsátva azt kell még megjegyezni, hogy az a logika, amelyet Kisfaludy kialakít mondandója alátámasztására, amelynek ereje által el lehet fogadtatni a házasság(ban beteljesülő szerelem) felértékelését, magával vonja minden más leértékelését. Ez a mű megvalósulásában csak némileg jelent elmozdított pozíciót ahhoz képest, ahonnan szemlélve ugyanezt a *vanitas-irodalom* teszi:

A Tudomány és dicsőség
Mindent ígért czélljánál,
Az ember, e lelkes por, még
Mindenkor csak szomjan áll:
Mert erejét s tehetségét
Ott csak nőni érezi;
De nyugalmit s békességét
Mind ez meg nem szerezi: –
Csak szerencsés szerelmében,
Hogy úgy él, mint bölcsőjében
A gondatlan csecsemő,
Teljes nyugodt s boldog ő. (22. Dal)

Ezek a megjegyzések egyrészt a korszak közhelyei is, sőt olyannyira közhelyek, hogy megfogalmazás módjuk nem is igénylik a szerzői hitelesítést, anonim szöveggé (is) funkcionálhatnak. De jelöltségükben is megkerülhetetlenné teszik az intertextualitás jelenlétének beáramlását a szövegbe. Azonban jelen van a szöveg szemioziséban egy olyan mozzanat, amely elmozdítja az értelemadás korábbi működési módját azáltal, hogy a jelentés folyamatát más közegbe helyezi át. Ennek az elmozdulásnak az értelmezésében segíthet a két szöveg közötti intertextualitás bemutatása. Ezzel kapcsolatban hangsúlyosan három ének: az első, a negyedik és a hatodik vonható be a vizsgálatba, valamint azok a dalbetétek, amelyek bölcséleti kérdéseket feszegetnek. A másik négy ének idillikus helyzeteket, életképeket, az ilyenkor konvencionálisan jelenlévő átlakésített természetleírásokat tartalmaz. A szövegköziséget két lépésben, először az említett három ének, majd a dalok kapcsán kísérlem meg felvázolni.

3. Mond-e valamit A boldog szerelem a Vanitatum vanitasról?

A továbbiakban azt szeretném bemutatni, hogy Kisfaludy munkája (egy szövegréteget a választott idézetek által felerősítve), mit mond a *Vanitatum vanitas*ról. Mivel elég terjedelmes szövegről van szó (200 dal és 7 ének), ez lehetőséget adhatna arra, hogy a szövegnek egyébként periférikus jelentésrétegeit lehessen kiemelni és felerősíteni. Ez esetben a példák nagy száma (amelyek már így is szelektálva vannak, csak a karakterisztikus megfogalmazásokat választottam ki, valamint igyekeztem kerülni az ismétléseket; így Kisfaludy ismétléseit sem ismétlem, alkalmasint utalok a lelőhelyre) szemléletesen érvelhet emellett, hogy lehetséges a szövegnek egy másik olvasata is és miképpen módosíthatja a *Vanitatum vanitas*ról való tudásunkat. Az irodalomtörténeti közvélekedéssel ellentétben árnyalhatják a petrarkista ihletésű szerelmi költészet egy nem túl érdekes magyar adaptációjaként számon tartott Kisfaludy-mű egységességéről szóló előítéletet.

Fried István problémafelvető dolgozata már korábban ráirányította a figyelmet Kisfaludy legismertebb munkájának rétegzettségére a szöveg egy izgalmas értelmezési lehetősége által.⁹

Az első énekben a boldog szerelemre rátalált Himfy úgy kezdi sorsa elbeszélését, mint nagy világi háborúság után révbe ért vándor. „Márs” és „Ámor” toposzának (I/2–3) felelevenítése annak antik kellékekkel való érzékeltetését szolgálja, amit aztán a szerző bújtatva mindjárt átfordít a keresztény szimbolikába, a két nagy ellenség, a „Halál” (I/2) és a „Kísértés” (I/5) legyőzése által a magát megszabadító embernek a „jámborság retorikájából” ismert leírásába. Mindjárt az indítás mozzanatában felvillantja a vallásos irodalom kelléktárából a ’kísértés’ és a ’vándorlás’ után, a ’megtisztulás’ és a ’megváltottság’ helyzetébe ért ember hála-ímájára emlékeztető beszédmodot, aki leszámolt a világ kísértéseivel és hiúságával (I/5–6), aki a keresztény etika által előírt lelki megtisztulást elérte, a megváltás munkájában az egyénre háruló feladatot elvégezte. A *Himfy’ szerelmei* második részében alapvetően az a kérdéses mozzanat, hogy itt a szerző rákényszerül arra, hogy már ne a szerelemről beszéljen, amely mint érzelem megfoghatatlan és a társadalom intézményesített szabályai szempontjából mindig is veszélyes és szabályozandó erő, hanem „szocializálásáról”, vagyis intézményesítéséről. Ezt a funkciót elsősorban a házasság tölti be. De mint a korszak „érzékeny” irodalmából tudható, ez „irodalmilag” nem igazán működik: hiszen a kor kesergő szerelmei nem a házassággal végződnek, hanem a boldogtalansággal. A verther-regényekben az öngyilkossággal és az orvosilag nehezen diagnosztizálható ’hervadással’, vagy a szerelmesek kölcsönös ’lemondásával’. A *boldog szerelem* Himfyje viszont Pál apostolt parafrázálva, az utat megfutotta, a hitet megtartotta és elnyerte az élet koronáját – ebben az esetben a házasságot. Ez a házasság pedig – ahogy ebben a szövegben megjelenik – nem egyszerűen társadalmi intézmény, nem csak a beteljesült szerelem formája, hanem több is ennél, a lét egy ideális szférája, a boldogok, a megigazultak, a világ megvetőinek öröksége, kvázi a megváltottak paradicsomának megfelelője:

Hol az Isten’ tiszteletét
Haszon ’s pompa téteti;
A’ Haza’ szent szeretetét
Az elfajultt neveti.
Hol az igaz, a’ nagy, szép ’s jó,
A’ jámbor és ártatlan,
A’ szabadság, csak gőz és szó,
Kaczaj’ tárgya, ’s szokatlan. (I/7)

Hol a’ *Virtus*’ kelleméről
Fennyen szóll’nak, dicsérik,
Holott azt csak a’ nevéről,
És könyvekből isméri. (I/10)

Az ezt követő részben újra elmondja Himfy is a magányosság Csokonaitól ismert toposzait. A magány (ebben a kontextusban látszik jól), nem csak a személyiség

⁹ FRIED István, „Nem lelődnék neveik...” (Kisfaludy Sándor és a nyelv elégtelensége). In *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban*. Szerk. SZABÓ B. István. [Bp.,] ELTE Irodalomtörténeti Int.-MTA Irodalomtudományi Int., 1994. 93–114.

kiteljesítése szempontjából jelent értéket, hanem az erkölcsjobbító és keresztény színezetű világmegvetés szempontjából (I/8–9; 20; 23–26) is.¹⁰ A világ kétszínűségét és gonoszságát, az egyszerű, ártatlan, nyíltszívű viselkedéssel szemben bemutatva sajátos, Kölcsey versének szemléletéhez meglepően közel eső leírásokat ad Kisfaludy itt, az első énekben, és majd a későbbiekben is Kisfaludy:

Hol a' Szépnek csak felkent már
Lílioma 's rózsája,
Hogy máz nélkül ijesztő váz,
Medúza-fej arczája;
'S az embernek és dolgának
A' jóság olly fedele,
Mint *Aesópus* farkassának
Báránybőr milly hüvelye. (I/14)

Ebben a megfogalmazásban jól érzékelhető a keresztény halál-irodalom nyelvezetének, toposzkészletének jelenléte, és az antik relikviák csak a műveltség felmutatásának jeleként szerepelnek. (Az utolsó hasonlat intertextuális kapcsolatban áll az Evangélium megfelelő helyével, ahol a báránybőrbe bújt farkasokról van szó.)

Hol a' nagyság csupa negéd,
Gyávaság a' jámborság;
Csak önnhaszon másnak segéd,
'S a' bátorság latorság;
Hol a' Szépség csak czifraság,
Czikornya és mesterség;
Érzékenység csak puhaság,
'S a' szolgaság emberség. (I/15)

Hol okosság a' ravaszság,
A' barátság tettetés,
Gorombaság az igazság,
A' méltóság megvetés. (I/16)

Hol semmiben nincs valóság,
Semmiben nincs élelem;
Semmiben nincs állandóság,
Semmiben nincs értelem. (I/17)

Himfy látszólag abból a pozícióból szemlélődik, vagy inkább azt a pozíciót szimulálja, amely a keresztény ember szemében az ítélet szempontjából mutatja fel a világ dolgainak értékét, értelmét és jelentését. Kisfaludy szövege épp ezeken a helyeken jut Kölcsey versének kijelentéseire közeli megállapításokra. Saját beszédhelyzetének

¹⁰ Btró Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Bp., 1994. 25–36. Kisfaludy műve mögött műfaji kategóriaként a regényt, annak egy sajátos interpretációját lehet feltételezni. „A regény felfogható úgy is, mint a kor népszerű erénytanainak a fikció (s egyúttal a gyakorlat) tartományába áthelyezett, immár teljesen profán megfelelője: mintát ad az evilági szerencsés életúthoz.” *I. m.* 49.

körülírására intertextuális megoldásokat alkalmaz, amelyeket azonban soha, vagy csak igen-igen ritkán tesz jelöltté. Így például itt az első énekben a beszélő saját helyzetének bemutatásában még átlép a figurális értelmezésmódba is:

Voltam benned, óh *Ninive!*
Örvényed' megláboltam;
Kegyessorsom meg kivive –
Mert ide való voltam: (I/18)

Jónás próféta könyvének felidézésével egy sajátos, keresztény átértelmezésben megjelenő világlátást vezet be a vers világába, valamint a gondviselés vagy predestináció, a kiválasztottság tudata is megjelenik.

Vezérlőm itt a' Bölcsesség,
Könyvem a' nagy Természet;
Néző-színem a' Föld és Ég –
Napkelet Napenyészet. (I/19)

'S mindön mind ez így jön és megy,
Ezen örök cserében,
A' Természet mint marad eggy,
Ugyan Az belsejében: (I/42)

A természet változásának jámbor tudomásulvétele sajátos megoldást von magával, amely jellegzetesen keresztény szemléletről árulkodik:

Öröm-emlő annak mindég,
Ki keblében lakozik;
Öröm-adó annak is még,
A' ki tőle távozik.
Boldog én! ezt itt szemlélem,
De, mért van így, nem kérdem:
Itt megálljon, úgy ítélem,
Az emberi gyarló szem. (I/43)

A bölcsesség, a bölcs élet e mű folyamán mindvégig érdekli a szerzőt. A bölcsességről, a bölcsen életről nem fogy ki újabb és újabb, ám folyton ismétlődő tanácsokat osztogatni. Itt az első ének végén arra a következtetésre jut, hogy a bölcs élet a természet egyszerűségébe, őszinteségébe való visszatérés, az egyetlen biztos és mindenkor változatlan pontja a világ bölcs szemléletének:

Kívánatim mind betelvén,
Kigyógyulván sebimból, –
Gyönyörűség 's öröm kelvén
Elhullott vér-könnyimből, –
Szabad, nyugodtt, elégedett –
A' boldogság' tetején,
Hová ritkán emelkedett
Halandó – itt vagyok én! – (I/44)

Ide a házasság által jutott el (I/45), Isten legfőbb áldása ez:

Minden szép 's jó te-beléd gyűl,
Mindenfelől, mindenből;
Te maradtál-meg egyedűl
Az embernek *Édenből*:
A' bölcs élés nem únattya,
Se soha nem szűkíti
Örömid' – sőt kívántattya,
És mindegyre bővíti.

A' múlttaknak keserűje –
Benned az is édes lessz:
A' jelenlét' gyönyörűje –
Hah! mindnél fellyebb ez.
Hála óh Sors! hogy megáldál
Legigazabb javaddal!
Hála *Lízám!* hogy megváltál
A' világtól magaddal. (I/46–47)

Az első ének zárlatában világossá válik, hogy a keresztény megváltás elképzelésre Himfy szövegszerűen játszik rá és teszi egyértelművé pozícióját a versbeszédben.

Az első ének gondolati mélység szempontjából a leginkább rétegzett, itt még kevésbé sablonos megoldásokkal is találkozhat az olvasó. A későbbiekben szaporodanak a belső ellentmondások, amelyek csak ismert közhelyek elősorolása és sűrű puffogatása által lesznek elfedhetők. A szerelmi költészet több évszázados kellékei által a házasságba belesumázott minden jóknak ellenpontja és hangsúlyozójaként a *vanitas-irodalom* toposzkészletét, kánonját hozza fel. A leginkább szembetűnő poétikai eszköz a katalógus:

[a IV. ének kezdete invokáció a három Gráciához]

Mi az ember nélkületek?
Mi a' Szépség és Virtus? –
Mind ezek csak történetek,
'S az ember csak mozgó hús.
Mik az ember örömei,
Ha nem vagytok lelkeik?
A' lélek' 's test' szépségei,
Ha nem vagytok ékeik? – (IV/5)

[A Gráciák nélkül:]

A' legmélyebb Tudományok;
Bár mennyi volt érdemek;
A' legdrágább alkotmányok,
Mert nem vala kellemek,
Mellyek által a' szíveknek
Mindenkor tetszhessenek,
Úgy elmúltak, hogy neveknek
Hírmondóik sincsenek. – (IV/18)

A 26. versszaktól kezdődik egy katalógus parafrázis, majd megint egy újabb katalógus parafrázis a VI. énekben, amelyből csak a *Vanitatum vanitasszal* párhuzamba állítható részeket idézem: „Sokratesnek' bölcsessége, / Mellyben semmi kemény nincs”; [...] „Xenophonnak' kedvessége”, (IV/26) „Phidiásnak' szobrai”, (IV/27) [Hogy] „Augustus elfelejteti / Brútust, Cátót Rómával”; (IV/30) „Élni Cató' hazájában”, (VI/8) „Árpád' hajdan-korában / Lelni szívem' honnyában.” (VI/9) Ezen a sajátos katalógus parafrázison kívül a dalokban felbukkan, ahogy a régi irodalomban lépten-nyomon, Nagy Sándor alakja is: „A sors minden kívánságot / Töltsön bár be – több kell még; / Sándor bírván a' Világot, / Néki a' se volt elég.” (I/35) „Sándor s Caesar a világot, / Hogy boldogok lennének, / Felforgatták, – boldogságot / Ám de még sem nyerének.” – (102. Dal) „Sándor kicsinynek tartotta, / A mi a nap alatt van.” (169. Dal) Mint korabeli műveltséganyagra, többször utal Pindus bérczeire: „Nem ki névért, dicsőségért / Mászsza Pindus bérczeit, / Vagy alacsony nyereségért / Írja halom-verseit”; (75. Dal) „Dicsőséggel pályát futni / Pindus' minden úttyn.” (VI/18) Pindus nevének görög mitológiai használata úgy jelenik meg ezekben a szövegekben mint a költői dicsőség és hír hiábavalóságának jelképe; maga Pindarosz konkrét személye azonban nem. Ily módon Pindarosz és Zrínyi Miklós az, aki nem szerepel Kísfaludy munkájában a közül az öt név közül (Napóleon, Zrínyi Miklós, Xenofon, Pindár, Phidias) amely a vanitas-irodalom hagyományos katalógusához képest új elemként jelenik meg a *Vanitatum vanitas*ban. Így Lukácsy Sándor észrevételéhez képest kettőre csökken azoknak a neveknek a száma, amelyek a Kölcsey versében egyéni hozzáadásnak látszanak.¹¹ Lévén, hogy Napóleon hangsúlyosan és a hiábavalóság példaként jelenik meg, ha nem is a műbeli katalógus szorosan vett részeként, és a név említése nélkül, mindazonáltal jól azonosítható utalás formájában (I/39–40):

Dicső ember, valóban nagy!
Élni fogsz, míg ember é!
De bár melly nagy, alattam vagy,
Szívem veled nem cserél:
Egygyetleneggy boldog napom,
(Pedig mennyit ád az Ég!)

Sokkal többet és jobbat nyom,
Mint az örök dicsőség. (I/40)

Nem ritka az olyan rész, amely közel áll hangulatában, megfogalmazás módjában Kölcsey verséhez. Ezek a szövegrészek önmagukban is érdekesek, hatásukkal a szövegköziség jelenlétét és működésmódját erősítik, de igazi jelentőségük abban van, ahogyan ráutalnak arra a közös forrásra, amely a keresztény halálírodalom:

Mit nem kíván, miket nem sejt,
Mit nem hisz az emberszív!
S az emberész hol nem jár s fejt! –
Példa a' sok elme-mív.
De ha mind ezt jól felvesszük, –
Mind csak álom, gőz és szél;

¹¹ LUKÁCSY Sándor, *Kölcsey: Vanitatum vanitas*. In *Remény s emlékezet. Tanulmányok Kölcsey Ferencről*. Szerk. TAXNER-TÓTH Ernő és G. MIERVA Mária. Budapest–Fehérgyarmat, 1990. 18–51.

S fájdalommal azt érezzük,
Hogy piczint több – semminél.
Az igazság mértékével
Kebelünkben kevés kél-el:
Csak a' *Virtus*, 's *Szerелеm*,
Valóságos élelem. (104. Dal)

Ha a hideg, feszegető,
S mélyen hatni vélő ész,
A szívvel nem egygyezhető, –
S azt tartya, hogy mind elvész
Az a sok szép, és felséges,
A mit érzünk keblünkben;
Az isteni, s dicsőséges,
A mit sejtünk lelkünkben; –
Hogy elvész, mert csak pára volt,
A mi bennünk érzett s gondolt; –
Óh, hát húnny-el bennem, ész! –
Mert te engem' – döggé téssz. (111. Dal)

Hol nem jártak gondolatim
Ezen roppantt mindenben?
Hol nem jártak kívánatim? –
Míg e boldog Hymenben,
Mint a méh-raj, megszállának,
S egy csomóba gyűltenek,
Hogy az élet rózsájának
Kebelében éllyenek.
Innen most bár kireppennek,
Messze többé már nem mennek;
Minden öröm bójében
Élvén Hymen ölében. (124. Dal)

A példák még bőséggel szaporíthatók volnának; a jellemző és demonstratív részeket igyekeztem csak bemutatni, amelyek képesek érzékeltetni a szövegköziség jelenlétét Kölcsey verse kapcsán. Ezek a kiragadott részek is egyértelművé teszik a halálirodalom ösztönzését, átalakított használatát, annak az írásbeliségnek a meghatározó jelenlétét, amely Kisfaludy művének légkörét olyan mélyen befolyásolja. Ezzel kapcsolatban azt érdemes még megjegyezni, hogy Kisfaludy nagy sikerű munkája egy a korban roppant ismerős, jól körülírható, mai megítélésünk szerint már akkor is túlhaladott gondolkodásnak és beszédmódnak a magyar irodalomban utolsó nagyhatású összefoglalása. Az a feltűnően sok megjegyzés, amelyet *A boldog szerelemben* a „bölcscről” olvashatunk, a halál- és bölcsesség-irodalom toposzkészletéből származik. Ennek a hagyománynak elbizonytalanított beszédpozícióból való felelevenítésével indítja majd Kölcsey is nagy versét. Kisfaludynak a bölcs magatartására vonatkozó ellentmondó kijelentéseire idézek egy nyilvánvalóan köztes megoldást mutató részt:

Ragyogó melly-csillagodat,
 Páva-farkú czimedet,
 Halmokra gyűltt aranyodat,
 Hír-felkapta nevedet,
 Nem irigylem, – tartsd magadnak,
 S végy, a mit tudsz, ezeken,
 A' bölcs szívnek nem akadnak
 Fenn kedvei illyeken:
 Míglén szívem való jót él,
 Nem kell néki imilly füst 's szél;
 Nem kell néki illy díbdáb
 Gyermekek kedvet töltő báb. (161. Dal)

A hivatalos, egyházi indíttatású vanitas-irodalom mellett, amely részt vett a hívek intézményes vallásgyakorlatában (különbféle alkalmakkor használt énekek),¹² létrejött a korban egy a szélesebb igényeket kielégíteni szándékozó, kevésbé igényes vallásos ponyvairodalom is. Ezekben a nyomdai termékekben megszólal a halál előtti egyenlőség általános gondolata mellett a szociális elégedetlenség hangja is. A kevésbé emelkedett érzelmek kielégítésére kevésbé emelkedett hang van jelen ezekben a kompilációkban. A nyelvi durvaság sem ritka bennük, a naturalisztikus megfogalmazások pedig hatáselemei közé látszanak tartozni. Egy, a korban rendkívül népszerű termékre hívnám fel a figyelmet mint lehetséges közös pretextre, a *Tsengetyű* néven ismert ponyvatermékekre.¹³ Azok a jegyek, amelyek ennek a ponyvaszövegnek Kisfaludy és Kölcsey munkája szempontjával kapcsolatos köztes helyzetről árulkodnak, azok a stílusirán durva, a magas irodalmiság finomkodó szempontjai szerint naturalisztikus, közönséges megfogalmazások. Ennek jól érzékelhető jelenléte inkább Kisfaludy művére érvényes:

Ti, a sorsnak ostorai,
 A' jó hír- 's név' férgei,
 A társaság' sátánnyai,
 A sziveknek mérgei,
 A becsület' gyilkossai,
 A Virtusnak gyötrelmi,
 Az ifjúság áspissai,
 A teremtés' fertelmi, –
 Töpörödött boszorkányok!
 Néktek most már fittyet hányok:
 Károgjatok vén dögök,
 Nem árthattok ördögök. (4. Dal)

Kivált, ragyás, aszott bagoly,
 Te, a Virtus Parcája,

¹² Lukácsy Sándor vizsgálta ennek a hagyományos, egyetemes európai, vallásos énekköltészetnek a jelenlétét alapvető dolgozatában Kölcsey versével kapcsolatban. LUKÁCSY Sándor, *i. m.* 21–22.

¹³ Az földi részek szerentséinek álhatatlan LAKODALMÁBAN TOMBOLOK JORA INTŐ TSENGETYŰJE, Melly A' világ tsalárságot az ember negy utolsó dolgainak zengesevel Kinék–kinék cleibe adgya. Posenban, Spajtzer Ferentznel feltaláltatik. 1746.

Ki mindent megrágsz, mint moly,
 Belzebubnak kajlája!
 Ki csak alig mozogsz immár,
 Nyelved mégis kerepel,
 Kit a pokol nyílt öllel vár,
 S ha mégy, – bezzeg ünnepel,
 Pondró-nyelved csak turkállyon,
 Szívnek vermet csak áskállyon, –
 Banya! én csak nevetlek,
 Undok béka, megvetlek. (5. Dal)¹⁴

Ez a rész nem véletlenül keltette fel az érzékeny ízlésű Kazinczy rosszállását. Kisfaludy munkájáról írott recenziójában meg is rója ezért a szerzőt:

„Épen ezt a kérlelhetetlenséget kívánják a' Második Könyvben a' negyedik, az ötödik 's tizennegyedik dalok. Az olly szóknak *töpörödött boszorkányok, ragyás 's aszott bagoly, Belzebubnak kajlája, biczegsz, kerepel, pondró nyelv banya, undok béka, Judás* és lap 178 *döggé*, az illy szépségű festéseket nem szabad elmocskolni. A' Művész még a' rútat is, midőn azt festenie kell, olly szépen festi, hogy a' szem ezeket a' festett rútatokat undorodás nélkül nézheti, sőt hogy Wielanddal szöjljunk, a' rútban is Grácziaikat kéntelen lenni.”¹⁵

¹⁴ Az 1833-as második kiadásban Kisfaludy a következőképpen változtatott ezen a két dalon:

Ti, a sorsnak ostorai,
 Jó hír s névnek férgei,
 Társaságnak sátányai,
 A szíveknek mérgei,
 Becsületnek gyilkossai,
 Az erkölcsnek gyötrelmi,
 Az ifjúság áspissai,
 Teremtésnek fertelmi, -
 Töpörödött boszorkányok!
 Néktek most már füttyöt hányok:
 Károgjatok bár, nem árt,
 Nyelvetek nem tehet kárt.

Kivált, ragyás, aszott bagoly,
 Te, az erkölcs Parcája,
 Ki mindent megrágsz, mint a moly,
 Belzebubnak kajlája!
 Ki csak alig mozogsz immár,
 Nyelved mégis kerepel,
 Kit a pokol nyílt öllel vár,
 S ha mégy, – bezzeg ünnepel,
 Pondró-nyelved csak turkállyon,
 Szívnek vermet csak áskállyon, -
 Banya! most már nevetlek,
 S mind örökre megvetlek.

(4–5. Dal)

ANGYAL, i. m. 167–168.

¹⁵ Erdélyi Muzéum. Első füzet. Második kiadás. Pesten, 1814. 85. Újraközlése: KAZINCZY Ferenc, *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Szöveggyűjtés SZAUDER Mária. Bp., 1979. 743.

Sokkal finomabban, de Kölcsey versével kapcsolatban is megjelent a nyelvi réteg egységességének megkérdőjelezése. Bajza és Toldy levélváltásában felmerül a vers egyes elemeinek zavaró, oda nem illő volta: „De tudom én mi nem tetszik neked a kárhóztatott szakokban: nyúl, patkány, darázs, kakas, bohóság (nagyon kemény ugye e a maga helyén?) kaponyátok, stb *nemtelen* kitételek?”¹⁶ A *Vanitas* stílárís rétegzettsége a szövegnek más szövegek felé vezető kapcsolatairól árulkodik. Ezek a részek árulkodnak arról, hogy más szövegek elemei is beépültek ennek a műnek a jelentésképzésébe, amelyek bújtatva, áthallásszerűen vannak jelen. Kisfaludy művében érezhető, hogy a testi romlás bemutatása leginkább ehhez az írásbeliséghez, a ponyván terjesztett halálirodalomhoz áll közel:

A test pompás szépségei
 Idővel mind romlandók;
 Csak a lélek kellemei
 Mind halálíg állandók.
 Oh Szép! ki csak tetemeddel
 Gondolsz ifjúságodban,
 Majd ha nem bírsz szépségeddel,
 Mit élsz hervadt korodban? –
 A szerelem boldogsága,
 Az életnek vidámsága
 Csak hozzátok marad hív,
 Magas lélek, érző szív! (43. Dal)

Valamint még a 69. dal is, vagy:

A becsület s dicsőségnek
 Fényes pora és füstye,
 Gazdagságnak, és felségnek
 Arannya, és ezüstye,
 S' több e'féle, a' mit sok szív
 Leggyönyörűbb élésnek hív,
 A' Szerelem' kedvével
 Soha – soha nem ér-fel. (77. Dal)

Az elmúlás, a mulandóság érzékeltetésére szolgáló természeti hasonlatok, amelyek a halálirodalomban szeriálisan ismétlődnek (a megfelelő textusra is utalva a lábjegyzetben), Kisfaludynál is igen alapos kifejtettséget nyernek. Ezek közül csak a közkedvelt buborék-hasonlatra hoznék fel példákat, mivel ez Kölcseynél és a korábban említett ponyvaszövegben is felbukkan. Kisfaludy szövegében a következőképpen: „Olly féleken miként kapnak / A' balgatag halandók, / A' mik, szintén mint a' habnak / Buboréki, mulandók.” (I/32.) [A szerelem] „Mert buborék-gerjedelem, – / Úgy itél a hideg ész.” (92. Dal) „A bujaság gyönyörűje, / Mint a hab olly mulandó.” (136. Dal) A vanitas-hasonlatok rövid katalógusa pedig így hangzik a ponyvakiadványban:

¹⁶ Vö. Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta OLVÁNYI Ambrus. Bp., 1969. 404–407.

„Hasonló ez élet* Téli Verőfényhez, (*1Kor. 4,5.)
Vizi buborékhoz, és kristál üveghez,
Szalma tűz lángjához, 's romlandó cseréphez,
Estvéli árnyékhoz, egy napi vendéghez.”¹⁷

És egy másik még rövidebb vanitas-katalógus, amit Kisfaludy kétszer is kiemelten (kurzíválva) használ: „S mind halálíg állandó: – / Az igaz, szép, nagy és jó.” (132. Dal) „Uralkodni látni ott / Minden szépet, Jót, Nagyot.” (VI/15.)

A *Tsergettyű* szövege alapján műfajilag pontosan köthetőnek látszanak Kisfaludy művének a hírt, a halhatatlanságot, a dicsőséget, a gazdagságot megvető kijelentései:

Hajházzon más uraságot,
Hágjon más tisztségekre,
Gyűjtögessen gazdagságot,
Törekedgyék kincsekre;
Czímjeivel dicsekedgyék –
Én ötet csak nevetem:
A sors hiú ajándéki
Maradgyanak bátran néki;
Ellye hamis kedveit,
Túrje igaz terheit. (36. Dal)

És az is könnyebben értelmezhetővé válik, hogy valójában mire vonatkoztathatók Kisfaludy kijelentései: kevésbé a szerelemre, sokkal inkább a halálra:

Alig nézi magát körül
Az ember e világban,
Itt létének alig örül –
Sírja immár tátva van;
Benne van a halandóság
Az életnek magvában;
Benne van a múlandóság
A föld minden porában:
Barátim! hát, ne henyéllyünk,
A kevésből sokat éllyünk,
Míg a tátott sír béal; –
Rövid éltünk, mint e dal. (130. Dal)

A ponyvairodalom mellett, amelyben ráismerhetni mind Kisfaludy, mind Kölcsey munkájának pretextjére, könnyen kiolvasható szövegeikből az a közös archetextus, amely beszédmódjukat alakítja. Ez pedig a jelentésadás folyamatában a prédikációk konvencionális mozzanatai által készíti elő olvasóit (hallgatóit) annak értelmezésére, amit majd hallani fognak. A kijelentések, melyeket Kisfaludy tesz, a frázisok és panelek, amelyeket alkalmaz, a bibliai szöveghehelyek, a textusok ugyanazok, amelyeket a homiletikák tanítottak a korban.¹⁸ A homiletikák műfaji szabályai-

¹⁷ *Tsergettyű*, 17.

¹⁸ *Homiletika mellyet tanítóúnyi' számára készített Tóth Ferentz a' Pápai Reformátum collegiumban*

a frázisok és panelek, amelyeket alkalmaz, a bibliai szöveghelyek, a textusok ugyanazok, amelyeket a homiletikák tanítottak a korban.¹⁸ A homiletikák műfaji szabályainak megfelelően Kisfaludy művében érezhetően jelen van és elkülönül a beszéd célja, tárgya és textusa. Beszédmódjának erős intertextuális és archetextuális meghatározottsága következtében munkája könnyen találkozhatott a közönség széles rétegeinek elvárásaival, az ismerős szöveg (újra)olvasásának igényével. Talán ez is közrejátszhatott a korabeli magyar viszonyokhoz képest jelentős sikeréhez.

Kisfaludy műve, amikor intertextuális viszonyba lép a vanitas-irodalom toposzkészletével, illetve azzal az archetextussal, amelyet a *halotti és a farsangi prédikációk* „Matériája és Tzélja” jelent, sajátos, a korra jellemző laicizált módon átírja ezt a kontextust, és a *boldogság* (fontos hangsúlyozni, hogy ez a szó ezekben a szövegekben elszakíthatatlan az örök boldogság, a keresztény teológia által kidolgozott üdvösség-fogalom jelentésrétegétől) üresen maradt helyét a *'boldog szerelem'*-mel, a szerelmi boldogság „üdvével” helyettesíti. Jellemző és árulkodó, ahogy Kisfaludy ezeket a különböző hagyományokból vett elemeket egymásra vonatkoztatja:

A világ egy nagy üres tér,
Minden árnyék, és álom,
Az élet csak keblünkben vér, –
Egyéb holt, – azt találok,
A mióta kebelében
Örömmé vált gyötrelmem,
S az örömök özönében
Úszik s ferdik szerelmem; –
Mintha a nagy természetben
Ő s én volnánk csak életben, –
S csak szerelmünk eleven, –
Egyéb minden mereven. (60. Dal)

Ezen földi por-életben,
Hol semmi sem állandó;
Hol alig van tenyészetben
Minden – mindgyárt mulandó;
Hol a szívnek éh reményit
Ezer öröm kínálja;
De született érzeményit
Csak – ezer füst táplálja;
Itt – egyedül a *szerelem*
Az az öröm-fejedelem,
Melly létünk' megtöltheti,
S földünk mennyé teheti. (112. Dal)

¹⁸ *Homiletika mellyet tanítóványi' számára készített* TÓTH Ferentz a' Pápai Reformátum collegiumban theológiát tanító professora. Komáromban, Nyomtatott Özvegy Weinmüllerné betűivel, 1802. – *Az ékesszólás a' koporsóknál.* HORVÁTH János rudinai apátur, 's weszprémi kanonok által. Weszprémben, 1816.

És az a bölcsesség, amit Kisfaludy tanulságként nyújt, az is közel látszik lenni a *Vanitatum vanitas*éhoz:

Hogy a hírnek templomában
Örök legyen a neve,
Mit nem forgat az agyában,
Mit nem tesz, mit nem teve,
Vagy ha nem tesz, nem tehetvén,
Mit tenni nem hajlandó,
Kész örömét félre-vetvén,
A' balgatag halandó? –
S csak sírjánál eszmélkedik;
De ott már nem kételkedik:
Hogy jobb élni szívében,
Mint sem a név hírében. (192. Dal)

Az a boldogság-fogalom, amelyet ily módon beépít Kisfaludy saját világába, azon a műfaji kereten belül bír érvényes jelentéssel, amely a végső dolgokra vonatkozó tanítás része. A Kisfaludy szövegében megjelenő boldogtalanság–boldogság fogalompár ezen az archetextuális közegen, és általában a keresztény vanitas- és halálirodalom intertextuális jelenlétén, alapozódik meg. Akkor válik értelmezhetővé, ha a mögötte meghúzódó szerkezetet is láthatóvá tesszük, amely a halál és a boldogság (közte az ítélet és a szenvedés) mint végső dolgok jelentését is figyelembe veszi.

4. És fordítva, mit mondhat a *Vanitatum vanitas* Kisfaludy munkájáról?

A dolgozatom elején idézett 22. Dal alakulástörténete még rejt magában más tanulságot is. Nem éréktelen ennél a részletnél megjegyezni, hogy a kéziratban Kisfaludy e fölé a dal fölé mottót írt, méghozzá Barcsaytól származót, melyet tanulságos idézni.¹⁹ Rendkívül invenciózus tanulmányában Lukácsy Sándor is rábukkan (Kisfaludytól függetlenül) erre a közhelyszerű megfogalmazásra a *Vanitatum vanitas* rokon szövegeit kutatva: „Valamennyi idézett szövegben találunk költői értékeket, különösen Barcsaynál: vers-záró kétsoros tömör felsorolása közeli rokona, mintegy előképe a *Vanitatum vanitas* összegző két sorának.”²⁰ Úgy tűnik tehát, hogy ki lehet egészíteni Lukácsy Sándor megjegyzését, mivel Kisfaludy számára is ösztönző és előkép volt. Azonban nem árt ezt a részletet nagyobb szöveggörnyezettel bemutatni, hogy a vers zárlatának értelmezhetősége árnyaltabbá váljék:

Eltűntek a' napok, meg tsalt a' reménység,
Bizonyos a' halál, keserves a' vénség.
De mégis szép Lelked küszködván azokkal,
Tsillagokhoz emel fel sebes szárnyakkal,
Szánakodva nézed onnét e' világot,

¹⁹ „Egyedül szívedben
Lelhet' d szerentsédet egész életedben
Tudomány, ditsőség, nagy név, kints, méltóság,
Tsak futó álomnál is kevesebb valóság.” In ANGYAL, i. m. I. 432.

²⁰ LUKÁCSY, i. m. 39.

Melyly tsak ígér, de nem adhat boldogságot.
Indúlj bár utána *Japponból Chynábann*,
Sohold a' rest *Spanyol'* kincses országában,
Soholt sem találod – egyedül szívedbenn
Lelhetd szerentsédet egész életedbenn.
Tudomány, dicsőség, nagy név, kints, méltóság,
Tsak füst, álomnál is kevesebb valóság.
(Az igaz boldogságot hol leli meg az ember)²¹

Barcsay verse a *Tsengetyüi* erkölcsjobbító szándékait viszi tovább és építi át egy más kontextusba. A vers zárata nem önmagában, hanem abból a pozícióból tekintve értelmezhető, amely már az örökkévalóság felől visszatekintve értékeli az emberi életet.

Az a toposzkészlet, amelyet a vanitas-irodalom használ, nem önmagában áll, és jelentése nem szakítható el attól a kontextustól, amelyben felbukkan. Az egyházi és a laicizált énekköltészetben ez a tematika önállóan jelenik meg, de szemiozisa bele van ágyazva egy nagyobb egységbe. Erre pedig az itt idézett ponyvakiadvány hívta fel a figyelmemet. A *Tsengetyüi* mottója (helyesebb itt talán textust mondani), amelyre az egész könyvecske intenciója vonatkozik „(Deut. 31. v. 19.)” a következő: „Most pedig írjátok le ezt az éneket! Tanítsd meg rá Izráel fiait, add szájukba, mert ez az ének lesz a tanúm Izráel fiaival szemben.” Az Ószövetség egyik legfontosabb helyén található ez a rész, *Mózes éneke* előtt, amely helynek figurális értelmezése egyértelmű konnotációkat rejt magában. A munka alcíme pedig a következő: *Az világi szeretetnek isteni szeretetlenségének pironkodása, a' Négy utolsó Dolgoknak elmélkedése által nyilatkozik*. E négy utolsó dolgok pedig a mű szerkezeti felépítése szerint is a következők: *Az Halalrol, Az iteletről, Az pokolról, A' boldogsagrol*.

A keresztény vanitas-irodalom konnotációi ebben a kontextusban működnek: a világ hiábavalóságát a halál nézőpontjából ítéli meg, a halált pedig a másik három végső dolog, az ítélet, a pokol és a boldogság felől. A négy végső dologról szóló tanítás és forma (halotti elmélkedések, siratók, búcsúztatók, prédikációk stb.) jelentik azt az archetextuális közös szervező erőt, amely a *vanitas* gondolat különféle megjelenéseinek jelentést biztosít. Nem csak a halált fedi ez: mivel a *vanitas* mögött a halál van, de a halál pusztán jel ebben a kontextusban, amely mozgásba hozza a jelölés játékát. A halál része a négy végső dolognak, a halál mögött az ítélet van, az ítélet mögött a szenvedés (purgatórium), azon túl pedig az (örök) boldogság. Ez az igaz keresztény számára érvényes értelmezése ennek a jelnek. Mert a bűnös az örök halálra jut.

A katolikusok kevésbé voltak e korban Biblia-olvasó emberek, ha lehet ilyen általánosító megjegyzést tenni. Ezért, mivel Kisfaludy katolikus prédikációkat hallgathatott, egy – bár időben korábbi – katolikus szerzőtől idézek:

„Minémü légyen az embernek világi élete, elő-számlállya a' bölc; amaz igasság utárol ki-tévelyedett és hamisságnak veszedelmes után el-fáradott balgatag bűnösöknek képében szólván, és mondvan: Mit használt nekünk a' kevélység? vagy a' gazdagságokkal-valo kérkedékenség mit hozott nekünk? [marginália: *Sapien: 5. v. 8. et ultr.*] El-múltak mind azok mint az árnyék; és mint a' sietve-futó

²¹ Két nagyságos elmének költeményes Szüleményei. A' költeményes gyűjtemény' öregbedésére a' nagyságos Szerzőknek egyező akarajfokból közre botsátotta RÉVAI Miklós. Pozsonybann, 1789. 141.

követ, és mint a' hajó, mely a' habozó vízen által-mégyen; melynek mikor által-ment nem találhatni nyomát, sem az ő allyának ösvényét a' habokban: vagy mint a' madár, mely által röpül a' levegő égen, mely utának semmi jelensége nem találatik: vagy mint az el-rendeltetett helyre löttetett nyíl-után, az-el-osztlott levegő-ég azonnal öszve ment, hogy ne tudhassák annak által-menését: így mi-is születtetvén mindgyárt meg szüntünk lenni. Effeléket mondanak pokolban azok, a' kik vétkeztek. Az igazak pedig nagy állhatatossággal fognak állani. Tér tovább, lássuk müt ír a' bölcsh; Az isten-telennek reménsége (ugy mond) mint a' pih, mely a' széltől el-vitetik; és mint a' vékony taiték, mely a' szél-vésztől el-hányattatik: és mint a' füst, mely a' széltől el-hányattatik: és mint a füst, mely a' széltől el-oszlatattott: és az egy napi által-ménő vendég emlekezete. Az igazak pedig öröкке-élnek. Szály magadban ezeket olvasván, valaki ez világi élethez Czüvekletted reménségedet, és kérdekedgyél imígyen magadban: Michoda az én életem? Arnyék? Sietve-futo követ; és maga-utan, nyomas-ösvényt nem hagyható, habozó vízen járo hajo. Michoda az én életem? Levegő égen által-röpülő madár; el-rendeltetett helyre löttetett nyíl; és széltől el-ragattattott pih. Michoda az én életem?

Szél-vésztől el-hányattattott vékony tajték; el-oszlatattott füst; és egy napi által-ménő vendég emlekezete. Michoda az én életem? Széltől el-ragattattott fa-levél: száraz pozdoria; [marg: *lob* 13. v. 25 et 28.] rothadás és a' molynak fogai közé sententiáztatott ruha.

Michoda az én életem? Nyavalyákkal el-tölt tömlő; ki nyílt, de el-nyomattattott virág; és Soha azon állapotban meg-nem maradható el-futó árnyc. [marg. *lob* 14. v. 1. et 2.] Michoda az én életem? Kevés ideig tettsző, és az-után el-enyésző pára. [marg. *labobi* 4. v. 14.] Michoda még-is az én életem? Hamar el-múló arnyék-álom; (ugy mond amaz Thébasbéli Poeta Pindarus) Iátekos levélszénalatt készítettett trágoediás Comoediának hasonlatossága, képe, és ábrázattya, (ugy mond Iustus Lipsius) Sött, (hogy ugyan ezen Iustus Lipsiussal féjezzem-bé) az mi világi életünk; Semmi. Ennél se rövidgyeb, se aláb-valo, semmi nem lehet.¹²²

Ehhez a hagyományhoz képest jelent a *Vanitatum vanitas* döntő jelentőségű elmozdulást. Úgy gondolom, Kölcseynek ez a verse már kevésbé tűnik rejtélyes alkotásnak, ha a hatásoknak és a lehetséges szövegműködésnek a szempontjait is érvényesítjük vele kapcsolatban. Néhány megjegyzést kockáztatnék meg az értelmezést illetően a már sugalltakon vagy kifejtetteken túl: ez a vers egy nagy erejű hagyománnyal szemben vet fel, egy másfajta gondolkodás- és érzésmódot. Használja ezt a hagyományt, de nem helyezkedik bele, elbizonytalanítja beszédpozícióját, hogy elmozdíthassa a jelentésképzés módját. Belép a vanitas-irodalom közegebe, de ezt úgy teszi és arra használja fel, hogy megkérdőjelezze. A Kisfaludy képviselte példát azért érzem szemléletesnek, mivel arról tanúskodik, hogy milyen belső ellentmondásokon keresztül volt lehetséges életben tartani ezt a hagyomány működtette nyelvezetet. Kölcsey verse döntő fordulatot jelent, annak a fajta

¹²² Belső-képpen indító TUDOMÁNY Mellyet, némely Theologus Doctoroknak diák írásihoz együgyü elmélkedéssel kapchokodván, s, édes nemzetének üduosséges lelki jókat kívánván. Az ÖRÖKKE-VALOSAGNAK Gyürü-ébe foglalatt, ES MAGYAR NYELVEN Tizen-két elmélkedésre, s, meg-annyi jmádságra Osztott. *Scraphim* Sz: FERENCZ fiai közül: Leg-méltatlamb és kissebbik Szerzetes, MALOMFALVY Fr. GERGELY. Bechben, M.DC.LIII. esztendőben. 70–72: Ötödik Elmélkedés. *Rövid és el-mulando ez világi élet: tehát szorgalmatosan kel-munkálkodnunk.*

nyelvi magatartásnak és világlátásnak az elutasítását is magában foglalja, amelyet még Kisfaludy is képviselt, és annak a fajta érvelésnek az elutasítását is magában rejti, amit a vantias-irodalom is alapszerkezetében képvisel: a példák erejével való érvelés, a tekintély megkérdőjelezhetetlen tisztelete, a világ és benne az ember létének a halál és az ítélet nézőpontjából történő szemlélete. Ez a szöveg, érzésem szerint, magában rejti az ezzel való szakítás lehetőségét, vagy legalább előkészítheti a lehetőségét: a világtól és az embertől függetlenül létező egyetemes értelem tételezését. A hagyomány erejével szemben Kölcsey verse végtelenre nyitja a szöveg világát, kilazítja és elbizonytalanítja az irodalom számára adott, használható nyelvi teret, szabaddá és kiszolgáltatottá teszi a beszélőt – akárcsak az olvasót.

Szilárd Borbély

THE VANITATUM VANITAS AND A BOLDOG SZERELEM

The work undertakes an intertextual analysis of two significant literary texts: Ferenc Kölcsey's *Vanitatum vanitas* and Sándor Kisfaludy's *A boldog szerelem*. The purpose is not simply to examine whether Kisfaludy had any impact on Kölcsey's career. We already know that Kölcsey was not only familiar with Kisfaludy's works but he also built upon the achievements of his highly respected predecessor. Rather this paper demonstrates how an intertextual reading of the two above mentioned texts changes the way the two works obtained their meanings. Although the two poets dealt with different topics, the relationship to death occupies a central position in both works. This paper argues that an intertextual reading of the two works discloses an important change in the position of death in Hungarian and perhaps European culture and literary tradition. Kisfaludy's relation to age-old ideas and notions were related to death. Kölcsey, on the other hand, breaks with tradition. As a result of this break, the position of poet in the process of writing and the cultural tradition becomes much more insecure. At the same time, death obtains additional meanings as Kölcsey liberates it from the narrow confines of tradition.